

information war. Examples of linguistic and cultural influence on the mass audience is used. Reveals all kinds of information tools in political communication. It is claimed that all kinds of methods of informatics confrontation, which was used during military conflicts, is now transferred to political aspect. To counter informational aggression interactive, integrated formats together with social media has to be established.

Keywords: information war, political communication, mass media, information technology, information confrontation, media landscape.

Смола Л. Е., доктор политических наук, профессор кафедры издательского дела и редактирования, НТУУ «КПИ» (Украина, Киев), lid-leo@ukr.net

Информационная война как составляющая политической коммуникации

Рассматривается термин «информационная война», цели, способы и методы ведения. Анализируется необходимость теоретического осмысления технологий применения инструментов информационной войны. Приводятся примеры лингвокультурологического воздействия на массовую аудиторию. Раскрываются инструменты внедрения информации в политической коммуникации. Утверждается, что приемы и методы информационного противоборства, которые длительное время использовались в военных конфликтах, успешно перенесены в политическую плоскость. Создание более интерактивных, интегрированных с социальными медиа форматов позволит противодействовать информационной агрессии.

Ключевые слова: информационная война, политическая коммуникация, СМИ, информационные технологии, информационное противоборство, медиапространство.

* * *

УДК 323.28

Балацька О. Б.,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та правознавства, Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна, Старобільськ), balatskaya@ukr.net

РОЛЬ НАСИЛЛЯ У ФУНКЦІОНУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

Метою роботи є визначення функціональної ролі та значення насилля як необхідної складової політичної системи. Політичне насилля як елемент політичної системи може виконувати як стабілізуючу, так і дестабілізуючу роль, виступати в якості девіації або бути елементом механізму соціального контролю. Існує тісний взаємозв'язок між політичним насиллям та стресом політичної системи. Функціонально насилля може реалізовуватися як на «вході», так і на «виході» системи. Соціополітичними джерелами політичного насилля виступають: соціальна нерівність; дестабілізація соціально-політичної системи; поляризація соціальної структури; зниження рівня легітимності влади; послаблення суверенітету держави та ін. Дані фактори порушують адаптивні можливості політичної системи. Існує зворотний зв'язок між інтенсивністю і масштабом політичного насилля та рівнем демократичності і стабільності політичної системи.

Ключові слова: політичне насилля, політична система, девіація, примус, політичний стрес, соціальна мобільність, відносна депривація, легітимне насилля.

Проблема політичного насилля має особливе значення для сучасної України. Найгостріша за роки незалежності криза, різка дестабілізація політичної системи, російська агресія – усі ці тяжкі обставини свідчать про те, що нашу країну охопила хвиля політичного насилля. Це надзвичайно актуалізує вивчення насилля як інструменту владарювання та засобу досягнення політичних цілей.

З точки зору системного підходу, який покладено в основу даного дослідження, усі політичні явища та процеси необхідно розглядати у цілісності, аналізувати з точки зору їхнього місця та ролі у структурі системи. З огляду на це політичне насилля також необхідно досліджувати як складову політичної системи, яка має певне функціональне призначення. Різним політичним спільнотам властивий неоднаковий рівень насилля. Визначення сукупності факторів, що впливають на його масштаби та інтенсивність, є одним із першочергових завдань на шляху до вирішення проблеми розв'язання насильницьких конфліктів.

Проблема насилля як необхідного компоненту політичної системи висвітлюється як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. При підготовці статті ми спиралися на праці класиків системного та структурно-функціонального аналізу Т. Парсонса [4; 5; 6] та Д. Істона [3], дослідження детермінант політичного насилля та його зв'язку з легітимністю влади Т. Гарра [1], аналіз соціально-політичних джерел політичного насилля, представлений у роботі А. Дмитрієва та І. Залисіна [2]. Серед українських науковців, які займаються проблемою політичного насилля, необхідно назвати А. Боброву, М. Головатого, М. Гуцало, А. Дорошенка, С. Зелінського, А. Коломоєць, І. Коржа, Л. Левченко, В. Остроухова, О. Семенюка та ін.

Метою даного дослідження є визначення функціональної ролі та значення політичного насилля як необхідної складової політичної системи.

У процесі функціонування політичної системи насилля може реалізовуватися у двох основних аспектах – як функція влади і як засіб тиску на неї. У першому випадку воно породжується самою політичною системою, виступаючи інструментом владарювання. Таке насилля санкціоноване державою і є складовою механізму соціального контролю. У іншому сенсі насилля може спрямовуватися проти політичної системи. У такому разі воно є формою політичного протесту, засобом тиску на владу з боку опозиційних сил, може сприяти поваленню діючого режиму або навіть руйнуванню політичної системи взагалі. Такий прояв політичного насилля з точки зору функціонування системи виступає як девіація.

Згідно з теорією американського соціолога, одного із засновників школи структурного функціоналізму Толкотта Парсонса (1902–1979) ідеалом функціонування соціальної системи є прагнення до рівноваги. Однак у реальному житті у будь-якій системі існують тенденції до відхилення, «до порушення конформності відносно нормативних стандартів, які організовані та загально визнані культурою» [6, с. 308]. Дані тенденції складають суттєво різноманітні девіації у соціальній поведінці акторів. Під девіантністю розуміються тенденції з боку акторів поводити себе всупереч інституціоналізованам стандартам, що в результаті порушує рівновагу процесу взаємодії.

Джерело девіантної поведінки Т. Парсонс убачає у фрустрації Еґо. Фрустрація, породжуючи напругу, призводить до появи негативних або ворожих установок відносно іншого, що виливається в емоційний конфлікт [6, с. 361, 365]. Під напругою Т. Парсонс розуміє «такий стан відношення між двома і більше структурованими одиницями (тобто підсистемами системи), для якого характерна тенденція перетворення цього відношення на фактор, що порушує рівновагу у відповідній ділянці системи» [5, с. 654–655].

Існує тісний взаємозв'язок між напругою і насиллям у системі. З одного боку, напруга несе в собі загрозу насилля, з іншого – політичне насилля створює сильну напругу. Тривога, агресивність, руйнівна поведінка можуть бути реакціями на тиск або відчуження, породжуючи ще більшу нестабільність у суспільстві.

Т. Парсонс класифікує девіантні тенденції за трьома критеріями: домінування конформності або алієнації (відчуження); перевага активної або пасивної установки; спрямування на соціальний об'єкт або на

нормативну систему. На цій основі Т. Парсонс виокремив вісім спрямувань девіантної орієнтації. Переважання конформності при активній спрямованості суб'єкта призводить до двох варіантів девіацій – домінування, у разі фокусування на соціальних об'єктах, або компульсивного примусу (тиску), у разі фокусування на нормах. Так само пасивна орієнтація конформності породжує такі девіації як покора, якщо суб'єкт спрямований на соціальний об'єкт, або перфекціонізм (ритуалізм), якщо суб'єкт сфокусований на нормативній системі. Домінування алієнативної мотивації в активному варіанті викликає бунтівливість, яка у разі спрямованості на соціальний об'єкт призводить до агресивності, а якщо суб'єкт орієнтований на норми – до невинності. У пасивному варіанті алієнація виливається у компульсивну незалежність від соціального об'єкту або втечу (ухилення) від норм [6, с. 371].

Найбільшу загрозу стабільності складає алієнативність, тобто відчуження від системи або її елементів. Особливо це стосується бунтівних тенденцій. Алієнативність у своїй крайній формі може призводити до заперечення системи в цілому. Крім того, у порівнянні з девіаціями відносно соціальних об'єктів девіації відносно норм є більш небезпечними для системи [6, с. 378].

Наслідки девіантності залежать від спрямованості особистості. Її результатами можуть стати деструктивність та агресивність. Так, «активно відчужена особистість» має схильність до індивідуалізованого злочину, тоді як «пасивно орієнтований антиконформіст» може вдатися до бродяжництва [6, с. 400–401]. Якщо девіація колективна, вона посилюється у порівнянні з індивідуальною. Наприклад, така тенденція спостерігається у кримінальних бандах, екстремістських та терористичних організаціях. Це відбувається завдяки трьом причинам: організації легше протистояти тиску санкцій; члени такої групи взаємно посилюють власну алієнативну мотивацію; алієнативність проявляється відносно основних інституційних структур, тоді як до девіантної групи демонструється конформне ставлення. Отже, девіантна група залишається вкрай лояльною стосовно своїх членів, з готовністю вдаючись до насилля по відношенню до не членів групи.

Девіації можуть легітимізуватися у межах девіантного колективу або субкультури, які також є підсистемами соціальної системи. Легітимізація перетворює індивідуальну девіацію на колективну і значно підкріплює та посилює її. Легітимізація девіацій несе у собі значну загрозу для соціально-політичної системи, адже об'єктом тиску системи контролю виступають тільки ті девіантні тенденції, які визначені як нелегітимні. Крім того, посиленню девіацій сприяють так звані «мости» між девіантними та основними ціннісними системами. Так, деякі радикальні політичні рухи та організації використовують загальноприйнятні універсальні цінності (прагнення до рівності, справедливості, порядку, добробуту нації тощо), водночас на практиці вдаючись до систематичної агресії та насилля стосовно не членів групи або системи в цілому. При цьому свої вчинки вони виправдовують тим, нібито «інші» порушують універсальні цінності, які підлягають відновленню та захисту [6, с. 410, 412].

Сутність такого прийому полягає у «підробці» ціннісній системі та ідеологічній платформі. Він спрямований на спотворення та викривлення політичної дійсності з

метою приховання справжніх цілей і мотивів політичної боротьби. Ця технологія активно використовувалася під час інформаційної війни проти України в 2013–2014 рр., коли сторона-агресор в особі прибічників так званого «руського миру» позиціонувала себе як носія миру, демократії, гуманістичних, християнських цінностей, виправдовуючи власну агресію і, водночас, перекладаючи відповідальність за насилля на інші країни та національно-патріотичні сили нашої держави.

Ті тенденції девіантної поведінки, з якими не можуть упоратися механізми соціального контролю, є джерелами змін у структурі соціальної системи. Особливо така загроза актуальна для соціальних систем із низьким рівнем цілісності, в яких завжди існує небезпека збройних зіткнень через хронічні конфлікти між політичними акторами [5, с. 654]. Напруга, що лежить в основі девіантної мотивації, виступає в якості ендогенної тенденції до змін. Якщо механізми контролю не в змозі впоратися з достатньо сильною напругою, система розпадається. Для запобігання цьому існує цілий ряд засобів зняття або послаблення соціальної напруги, серед яких – розв'язання конфліктів, арешт чи ізоляція руйнівних сил, зміна структури системи.

Отже, девіації зумовлюють необхідність існування системи контролю, мета якої – протидія девіантним тенденціям, які у разі відсутності стримуючих факторів можуть призвести до кардинальної зміни або взагалі дезінтеграції системи. Результатом роботи механізмів контролю є відновлення близького до рівноваги стану системи, її внутрішня інтеграція та подолання руйнівних тенденцій. Вони повинні протистояти легітимізації девіацій. Крім того, завдяки механізмам контролю девіантні тенденції можуть відхилитися від прямого шляху і спрямовуватися у більш безпечні канали (такі, наприклад, як молодіжна субкультура) [6, с. 378, 399].

Механізми соціального контролю діють через інститути соціалізації, ритуалізацію дій, «вторинні інститути» (наприклад, субкультури), терапію та ін. Слід зазначити, що тиск з боку механізмів контролю може провокувати агресію та ворожість до системи та її агентів. У випадку, коли запобігти насиллю або ескалації конфлікту неможливо, використовуються більш жорсткі засоби, такі як ізоляція, різні види покарань та примусу.

Т. Парсонс указує на велику роль примусу у нормальному функціонуванні соціальної системи, підтриманні цілісності та стабільності суспільства та держави. За його словами, «...елемент примусу... до певної міри є природженим у людському суспільстві», так само як і девіації, здатність до конфлікту та дезорганізації є вродженими для соціальної системи і не підлягають остаточному подоланню [6, с. 442, 444].

Примус є одним з основних засобів запобігання проявам девіантної поведінки. Він є необхідним навіть при наявності загальної суспільної консенсусу і спільності інтересів. Дія примусу спрямовується на обмеження свободи актора і може бути пов'язана «із засобами пересування або комунікації, а також з такими, за допомогою яких можна спричинити йому шкоду» [6, с. 173].

Існує два аспекти використання механізмів примусу – внутрішній (для примусового впровадження загальних норм) та зовнішній (для запобігання руйнівному впливу зовнішніх по відношенню до суспільства чи громади агентів). При цьому «для максимального усунення

руйнівного впливу використовується фізична сила», використання якої має різні форми, такі як оборона від зовнішнього ворога, позбавлення волі внутрішніх «ворогів» та ін. [4, с. 800–801].

Відомо, що функція здійснення примусу і, зокрема, використання фізичної сили у суспільстві – це прерогатива держави, яка є головним суб'єктом визначення та досягнення колективних цілей. Отже, важливість політичного примусу викликана необхідністю реалізації колективних цілей, що, як правило, потребує мобілізації різного роду ресурсів. Держава є територіальною організацією примусу. В ній обов'язково повинні існувати структури, функціонально призначені для впорядкування застосування насилля. Рівень розвитку держави та ефективність її управлінської функції у значній мірі залежать від ступеня організації та технологій примусу: «...чим вищий рівень організації, тим більш руйнівним стає потенційний конфлікт, а отже, все більш нагальною є необхідність його контролювати» [6, с. 254].

Однак влада як головний об'єкт насильницької боротьби також «може перетворюватися на епіцентр руйнівних конфліктів» [6, с. 253]. Сама політична діяльність виступає одним із основних джерел насилля. Таким чином, необхідним є контроль за самою системою впливу та примусом як її необхідним компонентом. Як зазначає Т. Парсонс, «суспільство не може існувати, поки немає основи для здійснення будь-якого контролю за використанням насилля і поки руйнівні конфлікти, які неминуче переростають у боротьбу за вплив, прагнуть застосувати все більш жорсткі засоби аж до насилля, не будуть утримуватися у певних межах» [6, с. 254]. Цю функцію стримування спроможні взяти на себе інститути громадянського суспільства, органи самоорганізації громади у розвинутій демократичній державі. Отже, для нормального функціонування суспільства необхідні структури, призначені для контролю та впорядкування застосування насилля, здійснюваного як з боку громадян, так і з боку держави.

Основні положення соціологічного вчення Т. Парсонса отримали подальший розвиток у теорії політичних систем американського політолога Девіда Істона (1917–2014). Аналізуючи процес функціонування політичної системи та її взаємодію із зовнішнім середовищем, Д. Істон оперує поняттям політичного стресу, вплив якого на систему може бути дуже суттєвим – аж до її повного руйнування. Життєздатність системи визначається її спроможністю протистояти стресу.

Стрес означає небезпеку виходу істотних специфічних для політичної системи змінних за межі своїх критичних значень [3, с. 635–636]. До таких змінних учений відносить два показника – здатність системи пропонувати суспільству цінності та спроможність змушувати більшість його членів визнавати ці цінності як загальнообов'язкові. Джерелами політичного стресу виступають інтра- та екстрасоціетальні системи [3, с. 635]. Інтрасоціетальні – це економічні, культурні, соціальні системи та міжособистісні стосунки. А екстрасоціетальні – це, наприклад, міжнаціональні культурні системи.

Функціонально політичне насилля може виступати і в якості джерела стресу для політичної системи, і в якості реакції системи на стрес, яка прагне позбутися останнього. У першому випадку насилля є дестабілізуючим фактором, спрямованим на зміни в системі або зміну самої системи,

аж до її дезінтеграції. Насилля як реакція на стресову ситуацію, навпаки, може розглядатися як інструмент стабілізації політичної системи, який виражає прагнення до рівноваги, збереження її цілісності.

Також можна виокремити певні типи політичного насилля за його місцем у структурі процесу функціонування системи. Згідно з кібернетичною моделлю, яку Д. Істон пристосував до аналізу політичної сфери, система взаємодіє із середовищем завдяки процесам «входу» та «виходу». «Вхід» політичної системи Д. Істон визначив як «сумарний ефект дії безлічі різнорідних умов і подій, що відбуваються в оточенні політичної системи, на саму цю систему» або як «сумарні зміни, які узагальнюють у концентрованому вигляді все, що відбувається у середовищі, яке оточує політичну систему, що може сприяти політичному стресу» [3, с. 638]. Головними типами «входів» є вимоги до системи та підтримка її дій з боку громадян. «Виходи» системи – це усі наслідки поведінки елементів політичної системи, що відбиваються на її оточенні. Вони конкретизуються у рішеннях та діях влади. «Вихід» грає вирішальну роль у формуванні контуру зворотного зв'язку, завдяки якому система долає стрес.

Насилля в якості інструменту досягнення політичних цілей може реалізовуватися як на «вході», так і на «виході» системи. Наприклад, такі форми політичного насилля як терористичні акти, революції, внутрішні (громадянські) війни, бунти, заколоти можна розглядати як радикальні засоби вираження вимог з боку громадян. Очевидно, що подібні акти грають виражену дестабілізуючу роль і у деяких випадках загрожують самому існуванню системи.

У випадку зовнішніх війн суб'єктами насильницького впливу виступають не інтрасоціетальні, а екстрасоціетальні системи. Їхня дія має набагато більш руйнівний характер, оскільки вони загрожують не тільки самій політичній підсистемі та владі, яка її уособлює, а й іншим підсистемам та суспільству в цілому.

Насилля, що здійснюється політичними акторами на «вході» системи, реалізується через дії влади і, як правило, спрямоване на стабілізацію системи та відновлення її рівноваги. Таку роль можуть виконувати силові придушення протесних акцій, репресії проти опозиції, ізоляція тощо. Часто такі дії є крайньою мірою, до якої влада вдається, коли вичерпані всі інші засоби впливу на суспільство.

Однак існують режими, спрямовані переважно на силові та насильницькі засоби здійснення влади. Різною мірою такий характер мають усі недемократичні режими, які є менш гнучкими та адаптивними, ніж демократичні. Особливо це стосується тоталітарних систем. Насилля є необхідним атрибутом тоталітаризму оскільки виступає одним із основних засобів тотального контролю за суспільством і є повсякденним засобом керування масами.

Російські політологи А. В. Дмитрієв і І. Ю. Залісін у книзі «Насилля: соціо-політичний аналіз» виокремлюють групи джерел політичного насилля, яке є результатом їхньої сукупної дії: структурні; причини, що коріняться у владних відносинах; соціокультурні та психологічні [2, с. 59]. Перші дві групи пов'язані зі структурою та особливостями соціально-політичної системи.

Однією з основних передумов виникнення насильницьких конфліктів є соціальна нерівність, яка є універсальною властивістю всіх без виключення

суспільств. Тобто конфлікти породжує сама структура суспільства. Причиною насилля виступає боротьба за головні соціальні блага, до яких відносять багатство, престиж та владу. Обмеженість ресурсів проковує зіткнення груп інтересів. При цьому найпотужнішим фактором, що проковує конфлікти, є боротьба за державну владу, володіння якою означає доступ до ресурсів та контроль за їхнім розподілом у межах усього суспільства. Боротьба за владу перетворює соціальні конфлікти на політичні, у тому числі – насильницькі. Про вихідну роль соціальної нерівності у проковуванні соціально-політичних конфліктів та насилля свідчать численні дослідження. Так, наприклад, американський дослідник Е. Мюллер установив закономірність зворотного зв'язку між нерівністю у прибутках та стабільністю демократії [2, с. 63].

Однак для того, щоб політичне насилля з потенційної форми перетворилося на актуальну, однієї соціальної нерівності недостатньо. Потрібні й інші фактори. В якості одного з таких джерел виступає дисбаланс системи соціальної стратифікації, тобто вихід її з рівноваги. Саме у такі періоди загострюються існуючі суперечності. Статусні переміщення всередині стратифікаційної системи «можуть викликати явну дезінтеграцію соціальної структури суспільства, яка завжди супроводжується спалахами насилля» [2, с. 64]. Відсутність стійкої та стабільної соціальної структури спричиняє різні форми насильницьких конфліктів, у тому числі війни. Порушення рівноваги стратифікаційної системи, як правило, є наслідком великих соціальних потрясінь, таких як соціально-політичні та технологічні революції. Також соціальний дисбаланс може бути викликаний політичною модернізацією, економічною кризою тощо.

В основні порушень суспільної рівноваги лежить різке зростання соціальної мобільності – як низхідної, так і перерваної (блокованої) висхідної. Наслідки цих двох процесів є різними. Зростання низхідної мобільності «найчастіше є потенційним джерелом консервативного або реакційного насилля, яке носить стихійний, безсистемний характер (наприклад, стихійні бунти) [2, с. 69]. Політичне насилля, яке породжується перерваною висхідною мобільністю, є більш організованим та раціональним (тероризм, державні перевороти, революції тощо). При цьому політична активність маргіналізованих суб'єктів, що стали «жертвами» низхідної мобільності, як правило, використовується представниками висхідних груп, які часто стають лідерами радикально-екстремістських рухів та організацій.

Крім дестабілізації системи стратифікації, до структурних джерел політичного насилля відносять поляризацію соціальної системи. Одним із найсуттєвіших наслідків поляризації є слабкість або навіть відсутність середнього класу, який виступає необхідною умовою соціальної стабільності. Також політичному насиллю сприяють родоплемінна структура суспільства та етнічні суперечності, характерні для традиційних суспільств [2, с. 79].

Важливим політичним джерелом насильницьких конфліктів є послаблення суверенітету держави, що породжує загострення боротьби за владу в лавах політичної еліти, сприяє екстремізму, несе у собі загрозу сепаратизму. Такі процеси часто супроводжують зміну політичного режиму або трансформацію політичної системи у цілому.

Згідно з концепцією американського політолога Теда Роберта Гарра (народ. 1936 р.) в основі політичного насилля лежить відносна депривація. Відносна депривація (RD) розуміється ним як розбіжність між ціннісними очікуваннями людей та їхніми ціннісними можливостями, тобто «розбіжність між тими благами і життєвими умовами, які, як їм здається, вони повинні мати, з одного боку, і тими благами і умовами, які, на їхню думку, вони реально мають, з іншого боку» [1, с. 405]. Ця невідповідність мотивує агресивну поведінку, яку Т. Р. Гарр визначає як незадоволеність або гнів. Отже, незадоволеність надає насиллю первинний імпульс. Політизація такої незадоволеності є наслідком переконання людей у тому, що насилля проти політичних суб'єктів є нормативно виправданим і потенційно корисним для відстоювання та покращення своїх ціннісних позицій.

Т. Р. Гарр робить детальний аналіз детермінант політичного насилля. Серед них він виокремлює наступні: афективність та утилітарність змісту символічних закликів (гасел) до політичного насилля; історична величина (тривалість) політичного насилля; масштаб і густота агресивних символів комунікацій; легітимність режиму; ефективність режиму щодо пом'якшення відносної депривації [1, с. 417]. Дві останні змінні безпосередньо стосуються функціонування політичної системи. Між ними існує тісний взаємозв'язок, який, за словами вченого, виражається у тому, що «одним із джерел високого рівня легітимності уряду є його ефективність у розв'язанні RD» [1, с. 416]. Неадекватні відгуки політичної системи на вимоги незадоволених груп знижують її легітимність. І навпаки, ефективна та адекватна реакція режиму на відносну депривацію підвищує рівень його легітимності та знижує потенціал політичного насилля.

Гіпотезу щодо взаємозв'язку легітимності з політичним насиллям Т. Р. Гарр формулює наступним чином: «Інтенсивність і масштаб нормативних виправдань політичного насилля змінюється сильно і зворотно пропорційно інтенсивності й масштабу легітимності режиму» [1, с. 245]. Навіть високолегітимний режим не застрахований від проявів політичного насилля. Якщо режим, який має масову підтримку громадян, здійснює таку політику, яка є несумісною з експектаціями народу та суперечить його політичним вимогам, виникає протест, що згодом може перетворитися на насильницький конфлікт між елітою та масами. Однак така ситуація трапляється рідко. Як правило, за словами Т. Р. Гарра, «позитивні почуття до режиму пов'язані з нормативними заборонами на політичне насилля, негативні почуття до режиму виступають прямою спонукою до насилля...» [1, с. 247].

Таким чином, масштаб та інтенсивність політичного насилля залежить від гнучкості та ефективності функціонування політичної системи, адекватності її реакцій на виклики. До факторів, що визначають високу здатність системи до пристосування, Т. Р. Гарр відносить: ефективність та адекватність політичної еліти, володіння нею «вміннями, релевантними до стресів системи»; наявність у еліти достатньої кількості ресурсів влади; відповідність орієнтацій еліти та маси щодо політичної системи, готовність і спроможність вирішувати громадські проблеми у співробітництві; відповідність засобів здійснення влади у правлінні та засобів, «якими здійснюється влада у соціальних інститутах, найбільш важливих для політичної соціалізації й рекрутування

еліти» або схожість політичних і соціальних структур та відповідність їх політичній культурі [1, с. 208].

Якщо система не справляється зі своїми завданнями, ризик появи насильницьких конфліктів різко збільшується. Виникає небезпека насилля з боку дискримінованих мас, інтереси яких не задоволені, а експектації порушені. Також осередком насилля у політичній системі може стати жорстка боротьба за владу. Особливо це стосується суворо централізованих систем (наприклад, авторитарних), де кількість елітних позицій мала, а число претендентів на них значно більша. Процеси циркуляції еліт у таких системах уповільнені. Створюється ситуація фрустрації влади, яка несе у собі загрозу насильницького її захоплення у результаті державного перевороту або революції. За словами Т. Р. Гарра, «нестача або втрата влади тими людьми, яким вона необхідна, асоціюється з незчисленними вибухами політичного насилля» [1, с. 202].

Таким чином, можна зробити висновок, що політичне насилля у суспільстві виконує як дестабілізуючу, так і стабілізуючу функції. Особливе значення для нормального функціонування суспільно-політичної системи має остання. Як елемент підсистеми соціального контролю насилля у певній мірі сприяє подоланню девіантних тенденцій, що несуть загрозу системній цілісності. Легітимне насилля, що здійснюється офіційними силовими структурами, реалізується через такі засоби, як ізоляція небезпечних акторів, примус, обмеження чи позбавлення певних прав, навіть фізичне знищення тощо. Інтенсивність та масштаби його використання залежать від багатьох факторів, серед яких значне місце посідає характер політичного режиму. Наприклад, при тоталітарних режимах використання політичного насилля в якості засобу владарювання приймає гіпертрофовані форми.

Політичне насилля може функціонально проявляти себе як на «вході», так і на «виході» системи. Якщо насилля стосується «входу», то воно виконує функцію радикально-екстремістського вираження та захисту інтересів певних груп. Так, при недемократичних режимах, де інтереси таких груп ігноруються, вони вдаються до крайніх насильницьких засобів їх відстоювання. Це насилля, як правило, носить масовий характер, часто є стихійним, слабоорганізованим. Однак, якщо керування масовими виступами переходить до рук організованої опозиції, стихійні виступи можуть стати організованими і навіть загрозувати державним переворотом або революцією.

У самій політичній системі насилля виступає засобом боротьби за владу, перерозподілу сфер впливу. Зокрема, це виражається у «партійних чистках», репресіях проти опозиції, силовому захопленні влади тощо. На «виході» політичної системи насилля є інструментом керування суспільством. За допомогою насильницьких дій влада може придрушувати опозицію або масові акції громадянської непокорі, проводити масові репресії та ін. Таке насилля відрізняється високим ступенем організації та інституціоналізації, має велику ресурсну базу.

Щодо співвідношення величини політичного насилля з характером режиму, то чимало дослідників визначають зворотну залежність між рівнем демократичності суспільства та рівнем використання політичного насилля владою. Це означає, що чим менш демократичним є режим, тим частіше та інтенсивніше влада вдається до насилля стосовно власних громадян. Найбільшою мірою

воно досягає при тоталітарних режимах. Однак зв'язок між характером режиму та політичним насиллям з боку мас не є таким очевидним. Адже демократичність системи не означає повної відсутності політичного насилля. Його використання масами скоріше пов'язане зі ступенем стабільності та ефективності системи. Адже саме у нестабільних системах, де влада не може ефективно здійснювати свою політико-управлінську функцію, загроза насильницьких дій з боку мас є набагато вищою, ніж у стабільних та врівноважених суспільствах.

Список використаних джерел

1. Гарр Т. Р. Почему люди бунтуют / Тед Роберт Гарр. – СПб.: Питер, 2005. – 461 с.
2. Дмитриев А. В. Насилие: социо-политический анализ / А. В. Дмитриев, И. Ю. Залысин. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – 328 с.
3. Истон Д. Категории системного анализа политики [фрагм.] / Дэвид Истон // Антология мировой политической мысли: в 5 т. / ред.-науч. совет: пред. совета Г. Ю. Семигин и др. – М.: Мысль, 1997. – Т. II: Зарубежная политическая мысль XX в. – 1997. – С.629–642.
4. Парсонс Т. Общества / Талкотт Парсонс // О социальных системах / Талкотт Парсонс; под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – М.: Академический проект, 2002. – С.777–829.
5. Парсонс Т. Очерк социальной системы / Талкотт Парсонс // О социальных системах / Талкотт Парсонс; под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – М.: Академический проект, 2002. – С.543–686.
6. Парсонс Т. Социальная система / Талкотт Парсонс // О социальных системах / Талкотт Парсонс; под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – М.: Академический проект, 2002. – С.73–520.

References

1. Garr T. R. Pochemu ljudi buntujut / Ted Robert Garr. – SPb.: Piter, 2005. – 461 s.
2. Dmitriev A. V. Nasilie: socio-politicheskij analiz / A. V. Dmitriev, I. Ju. Zalysin. – M.: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija (ROSSPJeN), 2000. – 328 s.
3. Iston D. Kategorii sistemnogo analiza politiki [fragm.] / Djevid Iston // Antologija mirovoj politicheskoy mysli: v 5 t. / red.-nauch. совет: pred. sojeta G. Ju. Semigin i dr. – M.: Mysl', 1997. – T. II: Zarubeznaja politicheskaja mys' XX v. – 1997. – S.629–642.
4. Parsons T. Obshhestva / Talkott Parsons // O social'nyh sistemah / Talkott Parsons; pod red. V. F. Chesnokovoj i S. A. Belanovskogo. – M.: Akademicheskij projekt, 2002. – S.777–829.
5. Parsons T. Oчерk social'noj sistemy / Talkott Parsons // O social'nyh sistemah / Talkott Parsons; pod red. V. F. Chesnokovoj i S. A. Belanovskogo. – M.: Akademicheskij projekt, 2002. – S.543–686.
6. Parsons T. Social'naja sistema / Talkott Parsons // O social'nyh sistemah / Talkott Parsons; pod red. V. F. Chesnokovoj i S. A. Belanovskogo. – M.: Akademicheskij projekt, 2002. – S.73–520.

Balatska O. B., candidate of political sciences, docent of department of political science and jurisprudence, State establishment «Luhansk Taras Shevchenko National University» (Ukraine, Starobilsk), balatskaya@ukr.net

The role of violence in the political system of society

The objective of work is to determine the functional role and importance of violence as a necessary part of the political system. According to the sociological theory by T. Parsons, both – deviations from the norm and coercion elements are natural socio-political systems' properties. D. Easton points out the interrelation between political violence and political stress. Political violence is implemented both at the «input» and at the «output» of the system. A. V. Dmitriev and I. Yu. Zalysin amongst the assumptions and sources of political violence, imbalance in the system of social stratification, the polarization of society and others. T. R. Gurr sees that the main source of political violence in relative deprivation as the discrepancy between the value expectations and value capabilities. Thus, political violence in the political system can play both destabilizing and stabilizing role, implemented as the «input» and the «output» of the system. There is an inverse interrelation between the democratic regime and the use of violence by subjects of power. At the same time, the level of political violence by the masses is inversely proportional to the degree of stability and efficiency of the political system.

Keywords: political violence, political system, deviation, coercion, political stress, social mobility, relative deprivation, legitimate violence.

Балацкая Е. Б., кандидат политических наук, доцент кафедры политологии и правоведения, Государственное учреждение «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко» (Украина, Старобельск), balatskaya@ukr.net

Роль насилия в функционировании политической системы общества

Целью работы является определение функциональной роли и значения насилия как необходимой составляющей политической системы. Политическое насилие как элемент политической системы может играть как стабилизирующую, так и дестабилизирующую роль, выступать в качестве девиации или быть элементом механизма социального контроля. Существует тесная взаимосвязь между политическим насилием и стрессом политической системы. Функционально насилие может реализовываться как на «выходе», так и на «входе» системы. Социополитическими источниками политического насилия являются: социальное неравенство; дестабилизация социально-политической системы; поляризация социальной структуры; падение уровня легитимности власти; ослабление государственного суверенитета и др. Данные факторы нарушают адаптивные возможности политической системы. Существует обратная связь между интенсивностью и масштабом политического насилия и уровнем демократичности и стабильности политической системы.

Ключевые слова: политическое насилие, политическая система, девиация, принуждение, политический стресс, социальная мобильность, относительная депривация, легитимное насилие.

* * *

УДК 323.233:316.4.066

Воробйова Т. Л.,
аспірантка кафедри політології, Донецький
національний університет (Україна, Вінниця),
tanyshkavorobyova@gmail.com

Рушійні сили виникнення політичних протестів

Розглянуто та систематизовано основні детермінанти політичної протестної активності. На цій основі побудована концептуальна схема факторів, які здійснюють вплив на протестні настрої громадян. Запропоновано систематизувати чинники політичних протестних настроїв за глобальним, державним, груповим та особистісним рівнем. Глобальний рівень складають загальносвітові процеси, міжнародні тенденції розвитку, політичні актори зовнішні до розглянутого регіону. Державний рівень відповідно складають процеси на рівні держави: позиція центральної влади, криза державної влади, системна криза в державі, закони, правова система держави тощо. Всі рівні факторів впливають на інтереси і потреби великих мас людей, які складають наступне коло моделі. В центрі схеми розташований особистісний рівень, на який постійно здійснюється вплив усіх попередніх груп факторів, але лише від особистого рішення прийняти участь у протестних діях, буде залежати масова мобілізація суспільства.

Політичний протест, виходячи з цього, є сукупністю факторів і причин, їх взаємодією та взаємовпливом, що формує кризову ситуацію і сприяє її ескаляції. Окремо один від одного ці фактори не формують умови, в яких виникає протест. Комплексний аналіз політичної напруженості виявляє «болючі точки» політичного процесу.

Ключові слова: політичний протест, детермінанти масової політичної мобілізації, політична протестна напруженість, рівні факторів протестної поведінки.

Початок нового десятиліття суттєво розширив коло конфліктів у світі, що спричиняють мобілізацію широких кіл протестуючих, а відтак – ареал прояву масових протестів. У 2011 р. громадянські повстання, в результаті яких були вигнані колишні президенти, спалахнули в Єгипті, Тунісі, Лівії, Йємені; великі протестні виступи спостерігалися в Алжирі, Іраку, Йорданії, Кувейті, Марокко і Омані; в ослабленому вигляді протестна хвиля прокотилася в Лівані, Саудівській Аравії, Судані та Західній Сахарі; масові заворушення зафіксовані в США та Іспанії. У Росії взимку 2011–2012 рр. спостерігався сплеск протестних настроїв, викликаних незгодою протестуючих з підсумками виборів до Державної думи 2012 і бажанням заявити про активну громадянську позицію. У Європі масові протестні прояви спровокувало поєднання необхідності скорочення соціальних витрат через боргову кризу в деяких країнах ЄС і низького рівня

довіри населення до політичних еліт, які розглядалися їм як корумповані. Відповідний фактор спричинив масові протести, які відбувалися 2013 в Болгарії, Греції та Іспанії. Україна також не стала винятком загальносвітового процесу політичних протестів. Неочікувана протестна активність українського суспільства, що виникла наприкінці 2014 року і триває досі, актуалізувало проблему детермінант масового політичного протесту.

Забезпечення і збереження стабільності суспільства є актуальними в будь-якій країні в будь-який час. Протест як певна форма прояву політичного конфлікту між суб'єктом (чи суб'єктами) і соціумом може виступати своєрідним індикатором зони неблагополуччя в тих чи інших сферах суспільних відносин і виконувати конструктивну або деструктивну функцію в житті суспільства. Нерівномірний розвиток країн, криза демократії, світова економічна криза, етно-релігійні конфлікти, тероризм та інші дисфункціональні прояви потребують детального аналізу мобілізаційних процесів та виявлення їх рушіїв. Знання факторів розвитку протестної готовності людей і наявність методів її діагностики на ранніх стадіях розвитку дозволять не лише ефективно управляти подібними громадськими конфліктами, утримуючи їх в рамках легітимних цивілізованих форм, але і робити профілактичні заходи для попередження розвитку некерованих деструктивних процесів, а також корекції тієї соціально-політичної ситуації, в якій розвивається протест.

Проблематика виникнення та функціонування політичного протесту досить широко розглядається у західній науці. Поява теми досліджень політичного протесту у світовій науці відноситься до часу молодіжної революції 1960-х рр., Коли виникає потреба в розумінні суті молодіжного бунту, що викликала зростання інтересу до проблематики протесту. Формуються теоретичні концепції протесту – парадигма колективної дії (Н. Смелзер, С. Терроу, Дж. Лофланд тощо) і теорія відносної депривації (Дж. Девіс, Т. Гарр, Р. Тернер), в яких основна увага приділяється мотивами участі особистості в протесті. Теорія мобілізації ресурсів, представлена роботами Дж. Мак-Карті, М. Залда, Е. Шортера, Ч. Тіллі, С. Терроу тощо, звертає увагу на організаційні можливості виникнення протестної поведінки, саме в рамках даного напрямку виникають розробки стосовно циклів протесту, які створюють «параболу масової мобілізації». З переходом у стан постмодерну, який констатували західні вчені, зміщується акцент у тематиці політичних протестів, що призводить і до зміни у сфері їх дослідження. Так, Ю. Хабермас, А. Турен, А. Мелуччі, П. Штомпка у своїх роботах розкривають основні умови для виникнення нових протестних рухів у постіндустріальних умовах. У рамках цієї парадигми приділяється увага культурним та історичним особливостям протестних рухів – Інґлархт, Далтон. Ці підходи до сьгодні переважають в американських дослідженнях протесту (Д. Сноу, У. Гемсон).

Окремі аспекти діяльності протестних рухів в Україні досліджували такі вітчизняні науковці, як В. Бабкіна, М. Головатий, А. Колодій, Ю. Шемшученко, Г. Почепцов.

Важливими для дослідження є доробки російських вчених Г. Ділігенської, Є. Здравомислової, В. Костюшева. В них зосереджена значна складова теорії протесту. Доречними стали роботи таких дослідників,